

УДК 301.1:1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.3>**І. В. Владленова**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6958-7183>доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**Н. Б. Годзь**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1324-5766>доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»**М. В. Смоляга**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3418-0420>кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософіїНаціонального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

УНІВЕРСАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ ДЛЯ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: ВІД МАРКСИЗМУ, ПРАГМА-ДІАЛЕКТИКИ ДО СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими та практичними завданнями. Соціум, культура, політична сфера мають дуже складну багаторівневу структуру, що потребує складної універсальної методології. У гуманітарних науках існують декілька методів, які дозволяють вивчати складні системи на різних рівнях взаємодії. Ці методи часто поєднують у собі міждисциплінарні підходи та інтеграцію різних теоретичних та емпіричних методів. Сучасні технології дозволяють широко використовувати також системи штучного інтелекту для вирішення багатозначних проблем. Мета статті: аналіз універсальних методів та підходів, які можна використати для дослідження соціальних систем. Розробка та впровадження універсальної методології для вивчення багаторівневих соціальних систем дозволить підвищити точність та надійність аналізу соціальних взаємодій та структур, забезпечуючи глибше розуміння взаємозв'язків між різними рівнями системної ієрархії та розробити подальші стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазвичай для вивчення складних систем використовують загальний науковий метод моделювання [1]. Це дозволяє будувати динамічні моделі, сформульовані стохастично, тобто їхні результати задано довірчими інтервалами (тип інтервальної оцінки). Моделювання включає створення абстрактних моделей реальних проце-

сів та систем для аналізу їхньої взаємодії, також часто використовуються комп'ютерні моделі та симуляції для вивчення соціальних, економічних та культурних явищ. Такі моделі дають приблизний результат, бо неможливо виявити усі взаємозв'язки між багатьма взаємозалежними елементами в такій складній системі як суспільство. Але це дає спрощений результат реальності, що призводить до втрати важливих глибинних аспектів соціальної структури. Щоб позбутися значних недоліків моделювання можна застосувати кейс-аналіз, який дозволяє проводити глибокий та деталізований аналіз конкретних випадків чи подій. Цей метод допомагає зрозуміти складні соціальні та культурні явища через призму конкретних прикладів [2]. Але кейс-аналіз не може працювати без багаторівневого аналізу суспільства. Багаторівневий аналіз розглядає феномени на різних рівнях (наприклад, індивідуальному, груповому, організаційному, національному) та вивчає їхню взаємодію. Цей метод часто використовується в гуманітарних науках, а саме, в соціології, політології та антропології. В поєднанні з вивченням соціальних мереж можна дослідити структуру та динаміку соціальних зв'язків між індивідами, групами чи організаціями. Цей метод допомагає зрозуміти, як інформація, ресурси та вплив поширюються у складних системах соціуму. Як правило, для вивчення складних соціальних систем підключаються різні наукові напрямки, тому можна ствер-

джувати про верховенство інтердисциплінарних підходів, які поєднують методи та теорії з різних дисциплін (наприклад, соціології, антропології, психології, історії та філософії та фізико-математичні науки), що дозволяє проводити комплексне вивчення складних соціальних явищ. Саме такий підхід дозволяє досліджувати складні системи, виявляти закономірності та взаємозв'язки, а також пропонувати обґрунтовані рекомендації для вирішення практичних проблем.

Історично марксизм був універсальною методологією дослідження соціума завдяки кільком ключовим характеристикам та підходам, які він пропонує [3]. Ці особливості роблять марксизм придатним для аналізу різноманітних соціальних, економічних пріоритетів і політичних явищ на різних рівнях взаємодії. Марксистська методологія ґрунтується на матеріалістичній діалектиці, яка розглядає соціальні системи, які постійно та динамічно змінюються. Діалектичний підхід дозволяє аналізувати протиріччя та взаємодії між різними елементами системи, виявляти процеси змін та розвитку. В рамках марксизму історичний матеріалізм розглядає розвиток суспільства через призму матеріальних умов виробництва та економічних відносин. Цей підхід націлено на розуміння того, як економічні структури та відносини впливають на соціальні, політичні та культурні процеси. Дослідження класових відносин та боротьби дозволяє виявити основні протиріччя та конфлікти у суспільстві, які є рушійною силою соціальних змін. З точки зору марксизму економічні відносини є базисом, на якому ґрунтуються політичні, юридичні та культурні інститути. Цей підхід дозволяє аналізувати, як економічні зміни впливають на решту аспектів соціальної системи. Марксизм приділяє увагу ролі ідеології та свідомості у формуванні соціальних відносин та поведінки. Дослідження ідеологічних процесів допомагає зрозуміти, як панівні ідеї та цінності підтримують існуючу соціальну структуру та які механізми використовуються для їх відтворення. Марксистська теорія розглядає суспільство у глобальному контексті, що дозволяє аналізувати міжнародні зв'язки та вплив глобальних процесів на локальні соціальні системи. Це особливо актуально за умов глобалізації. Марксизм надає інструменти для аналізу глобального капіталізму, його динаміки та наслідків для різних суспільств та регіонів. Дослідження класових відмінностей та нерівності дозволяє зрозуміти причини та наслідки соціальних конфліктів та напруженості. Таким чином, марксизм, завдяки своїй комплексній та багатогранній методології, може стати універсальним інструментом для вивчення складних соціальних систем, допомагаючи зрозуміти їхню структуру, динаміку та процеси змін. Незважаючи на про-

думаний універсалізм, марксизм має ряд недоліків, а саме: в своєму економічному детермінізмі марксизм не враховує технологічні зміни, культурні, які грають велику роль; застарілість уявлень про класи, що недостатньо для пояснення складних диференційованих соціальних структур сьогодення, в тому числі, актуалізації середнього класу, наявності висококваліфікованих працівників, також в сучасних умовах держава не завжди є інструментом пригнічення якогось класу, часто виступає як самостійний актор. Визиває питання сам універсалізм марксизму, який призводить до догматизму ні нехтуванням особливостей окремих держав. Глобалізація створює нові форми економічних та соціальних відносин, формуються транснаціональні корпорації та глобальні зав'язки між різними політичними устроями, що не вписується в загальні марксистські схеми. Тому марксизм потребує перегляду та адаптації, що частково і відбувається в рамках неомарксистських підходів. В неомарксизмі аналіз робиться на ролі культури та ідеології [4]. Універсальною методологією неомарксизму виступає адаптація діалектики як метода, який дозволяє розглядати протиріччя та вивчати явища у русі та зміні. В більш вузькому застосуванні діалектика виступає як критичний метод, необхідний для комунікації. Приміром, в такому напрямку розвивається прагма-діалектика [5]. Це теоретичний підхід до аналізу та оцінки аргументації, розроблений в межах амстердамської школи прагматичної діалектики. Цей підхід поєднує в собі елементи прагматики, яка вивчає використання мови в контексті комунікації та діалектики, яка стосується обговорення та критики аргументів. Прагма-діалектика розглядає аргументацію як процес діалогу між двома або більше сторонами, де учасники намагаються переконати один одного, взаємодіючи за допомогою раціональних аргументів. Аргументація розглядається як критичний діалог, в якому сторони намагаються вирішити конфлікт думок. Цей діалог має чітко визначені правила та етапи, що включають висунення аргументів, контраргументів, критику та захист позицій. Прагма-діалектика визначає ряд правил для раціонального та конструктивного ведення дискусії, які сприяють уникненню логічних помилок та маніпуляцій, акцентує увагу на реальних комунікативних практиках і прагне забезпечити теоретичну базу для аналізу аргументації в різних контекстах, таких як політика, право, наука, культура, тощо. Загалом, прагма-діалектика є комплексним підходом, який сприяє більш глибокому розумінню та оцінці аргументації через поєднання теоретичних принципів і практичних методів аналізу. Прагма-діалектикою займається група філософів та теоретиків аргументації, насамперед Френс

Х. Ван Емерен та Роб Гроотендорст, які заклали основи цієї теорії [5]. Прагма-діалектика вплинула на розвиток теорії аргументації, надавши інструменти та методології, але її краще поєднувати з дискурсивним аналізом, який вивчає способи використання мови та комунікації у різних контекстах. Цей метод допомагає зрозуміти, як створюються та поширюються смисли, норми та ідеології.

В рамках соціології сформувався системний аналіз, який розглядає об'єкти як системи, що складаються із взаємозалежних частин, цей метод дозволяє вивчати їх структуру, функції та динаміку та дозволяє зрозуміти, як зміни в одній частині системи можуть впливати на інші частини і систему в цілому. Системний аналіз як метод вивчення суспільства широко використовується в різних наукових дисциплінах. Існує безліч авторів, які використовують цей підхід, приміром, Т. Парсонс, який застосовує системний аналіз вивчення суспільства як цілісної системи [6]. Н. Луман розвиває теорію соціальних систем, розглядаючи суспільство як сукупність комунікацій. Він вводить поняття автопоези та самоорганізації, підкреслюючи, що соціальні системи є самовідтворюваними та автономними [7]. І. Валлерстайн застосовує системний аналіз для вивчення розвитку капіталістичної світової економіки. Він розглядає світ як систему, що складається з центру, периферії та напівпериферії та аналізує їх взаємозв'язки та динаміку [8]. Такий підхід називається світ-системним аналізом. І хоча цей метод може бути теоретичним інструментом для розуміння глобальної архітектури світу, є ряд недоліків та обмежень його застосування. Перш за все, економічний детермінізм, який приводить до спрощеного розуміння складних міжнародних відносин, які не завжди базуються на економічній вигоді. Також недоліком є недооцінка ролі індивідів, політичних лідерів, соціальних рухів. Визиває питання стабільності основних структур та загальна світобудова. Джон У. Форрестер є одним із засновників системної динаміки, і він застосовує цей метод для моделювання глобальних соціальних та економічних процесів, розглядаючи сценарії майбутнього розвитку людства з урахуванням ресурсів, населення та екологічних чинників [9]. Дослідження Д. Х. Медоуз сконцентровано на пошуку системної динаміки для моделювання глобального зростання населення, промислового виробництва та використання ресурсів [10]. Це дозволяє проаналізувати можливі сценарії та наслідки для сталого розвитку та те, як складні адаптивні системи (включаючи соціальні) самоорганізуються та розвиваються. Як бачимо, автори демонструють різноманітність

застосування системного аналізу до вивчення суспільства, наголошуючи на важливості цього підходу для розуміння складних та динамічних соціальних систем.

Висновки. В гуманітарних науках при вивченні складних соціальних систем використовують універсальні методи, які дозволяють досліджувати різні аспекти та взаємодії соціальних структур, включаючи фактори, актори, соціальні ролі. Але в силу складності систем неможна досягти високого рівня точності і об'єктивності. Універсальні методи в цілому допомагають краще зрозуміти саму соціальну структуру та динаміку соціальних процесів, яка забезпечує стабільність або зміни. Комплексний підхід дозволяє комбінувати різні методи з метою виявлення найкращої взаємодії та досліджувати різні аспекти соціуму. Універсальні методи можуть стати потужним інструментом дослідження соціальних процесів при комбінації з математичними методами та використанням штучного інтелекту.

Література

1. Caselles A. A Methodology for Modeling and Optimizing Social Systems. *Cybernetics and Systems. An International Journal*. V. 51. 2020. P. 265–314.
2. Rosier G. The case method evaluated in terms of higher education research: A pilot study. *The International Journal of Management Education*. V. 20. Issue 3. 2022. DOI:10.1016/j.ijme.100660.
3. Ritzer G. The Changing Nature of Neo-Marxist Theory: A Metatheoretical Analysis. *Sociological Perspectives*. 34 (3). 1991. P. 359–375.
4. Eemeren Frans H. van, ed. *Advances in pragma-dialectics*. Amsterdam; Newport News, VA : Sic Sat; Vale Press. 2002. 339 p.
5. Eemeren, Frans H. van; Grootendorst, R. *Argumentation, communication, and fallacies: a pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 1992. 252 p.
6. Parsons T. *The Structure and Change of the Social System*. London : Forgotten Books. 2019. 592 p.
7. Luhmann N. *Risk: A Sociological Theory*. Berlin : de Gruyter. 1991. 270 p.
8. Wallerstein I. *World-Systems Analysis: Theory and Methodology*. Durham : Duke University Press. 2004. 128 p.
9. Jay Wright Forrester J. W. *Principles of Systems*. Pegasus Communications. 1968. 392.
10. Meadows D. Eds. *Toward Global Equilibrium: Collected Papers*, Pegasus Communications, 1973. 358 p.
11. Владенова І., Дун, Т. Дослідження марксизму: аналітичні підходи. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 3(54). 2022. doi.org/10.21564/2663-5704.54.265820.
12. Владенова І.В. Соціально-релігійні аспекти марксизму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 46. 2024, P. 14–17. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.3>

Анотація

Владленова І. В., Годзь Н. Б., Смоляга М. В. Універсальна методологія для складних соціальних систем: від марксизму, прагма-діалектики до системного аналізу. – Стаття.

У статті розглядаються універсальні методи, які дозволяють досліджувати складні соціальні системи на різних рівнях взаємодії. Ці методи часто поєднують у собі міждисциплінарні підходи та інтеграцію різних теоретичних та емпіричних методів. Сучасні технології дозволяють широко використовувати також системи штучного інтелекту для вирішення багатозначних проблем. Показано, що моделювання включає створення абстрактних моделей реальних процесів та систем для аналізу їхньої взаємодії, часто використовуються для вивчення соціальних, економічних та культурних явищ. Доведено, що такі моделі дають приблизний результат, бо неможливо виявити усі взаємозв'язки між багатьма взаємозалежними елементами в такій складній системі як суспільство. Проілюстровано, що кейс-аналіз не може працювати без багаторівневого аналізу суспільства. Багаторівневий аналіз розглядає феномени на різних рівнях та часто використовується в гуманітарних науках, а саме, в соціології, політології та антропології, філософії. При дослідженні соціальних процесів корисними є інтердисциплінарні підходи, які поєднують методи та теорії з різних дисциплін (наприклад, соціології, антропології, психології, історії та філософії та фізико-математичні науки), що дозволяє проводити комплексне вивчення складних соціальних явищ. Історично марксизм був універсальною методологією дослідження соціуму завдяки кільком ключовим характеристикам та підходам, які він пропонує, що робить марксизм придатним для аналізу різноманітних соціальних, економічних пріоритетів і політичних явищ на різних рівнях взаємодії. Марксизм має ряд недоліків, а саме: в своєму економічному детермінізмі марксизм не враховує технологічні зміни, культурні, які грають велику роль, застарілість уявлень про класи. Корисно використовувати системний аналіз як метод вивчення суспільства, він може бути теоретичним інструментом для розуміння глобальної архітектури світу, хоча є ряд недоліків та обмежень його застосування. Комплексний підхід дозволяє комбінувати різні методи з метою виявлення найкращої взаємодії та дослідженні різних аспектів соціуму.

Ключові слова: системний аналіз, соціальна структура, глобалізація, марксизм, комплексний аналіз.

Summary

Vladlenova I. V., Godz N. B., Smolyaga M. V. Universal methodology for complex social systems: from Marxism, pragma-dialectics to systemic analysis. – Article.

The article discusses universal methods that allow studying complex social systems at different levels of interaction. These methods often combine interdisciplinary approaches and integrate various theoretical and empirical methods. Modern technologies make it possible to use artificial intelligence systems to solve multifaceted problems widely. It is shown that modelling includes the creation of abstract models of real processes, often used to study social, economic, and cultural phenomena. It has been proven that such models give an approximate result because it is impossible to reveal all the relationships between many interdependent elements in such a complex system as society. It is illustrated that case analysis cannot work without a multi-level analysis of society. The multilevel analysis examines phenomena at different levels and is often used in the humanities, namely, sociology, political science, anthropology, and philosophy. When studying social processes, interdisciplinary approaches that combine methods and theories from different disciplines (for example, sociology, anthropology, psychology, history and philosophy, and physical and mathematical sciences) are useful, which allows for a comprehensive study of complex social phenomena. Historically, Marxism has been a universal methodology for the study of society due to several key characteristics and approaches it offers that make Marxism suitable for the analysis of a variety of social, and economic priorities and political phenomena at different levels of interaction. Despite its well-thought-out universalism, Marxism has several shortcomings, namely: in its economic determinism, Marxism does not consider technological changes, cultural changes, which play a large role, and the obsolescence of ideas about classes. It is useful to use systems analysis as a method of studying society, it can be a theoretical tool for understanding the global architecture of the world, although there are several disadvantages and limitations of its application. A comprehensive approach allows you to combine various methods identify the best interaction and study different aspects of society.

Key words: system analysis, social structure, globalization, Marxism, complex analysis.